

Reconsideració de l'amonedatge del comtat d'Empúries en base a un tipus inèdit atribuït a Ponç Hug III (1230-1269)

ANNA M. BALAGUER

El comtat d'Empúries és potser un dels que presenten més dificultat a l'hora d'estudiar les seves amonedacions. La raó fonamental d'aquesta dificultat rau en l'escassetat del material documental conegut i també de la minsa evidència numismàtica que ens ha arribat.

Quan l'any 1979 preparàvem el «corpus» de la moneda comtal pel *I Symposium Numismàtic de Barcelona*,¹ no ens deixà pas de preocupar la qüestió de les atribucions de la moneda emporitana o un o altre comte establert al seu dia per Botet. Un dels aspectes més sorprenents era l'absència de monedes a nom de Ponç, i cal recordar que a Empúries hi hagué fins a sis comtes amb aquest patronímic, els quals s'alternen amb cinc comtes de nom Hug. Per a aquests darrers, en canvi, tenim cinc tipus monetaris que Botet,² segons les dades de les troballes i per criteris tipològico-estilístics prou enraonats, atribueix als quatre darrers Hugs, tot donant-ne dos a Hug V.

Malgrat la preocupant absència de monedes a nom dels Ponç, fet que esdevenia més insòlit quan comprovàvem que la documentació escrita mostrava l'emissió de moneda en temps de Ponç Hug I i de Ponç Hug IV, decidírem de no variar les atribucions tot i que cabia fer una reordenació i donar a Ponç Hug IV la moneda amb llegenda: V-GO-PO-CI9- que Botet atribueix a Hug V. Aquest autor interpretà aquesta llegenda com HUGO POCIUS i no POCIUS HUGO ja que els tres punts que acompanyen a la V marquen l'inici de la

1. M. CRUSAFONT, A. M. BALAGUER i I. PUIG, «Els comtats catalans, les seves encunyacions i àrees d'influència», *I Symposium Numismàtic de Barcelona*, 1979, pp. 377-508.

2. J. BOTET, *Les monedes catalanes*, Barcelona 1908, vol. I, pp. 136-147.

llegenda. Això era efectivament un argument, però el que acabà de decidir-nos a no variar les atribucions fou la manca de material que poguéssim aportar nova llum a la història de les amonedacions emporitanes.

Per altra banda el desafortunat intent de reordenació realitzat per F. Mateu i Llopis,³ que arribà a atribuir a Ponç Hug una moneda ja coneguda per Botet amb base a una lectura errònia ens convencé definitivament de deixar les coses com estaven i esperar poder comptar algun dia amb noves dades.

M. Crusafont⁴ en el seu llibre procedí semblantment i respectà les atribucions de Botet.

Afortunadament fa molt poc hem sabut d'un diner a nom de Ponç, que fou trobat, fa anys, prop del castell de Quermançó. Aquesta peça ens proporciona noves bases per a emprendre un estudi més a fons de les amonedacions emporitanes.

Anem a fer, en primer lloc, una panoràmica de les encunyacions dels comtes d'Empúries a partir de la documentació coneguda.

LES EMISSIONS DE MONEDA EN EL COMTAT D'EMPÚRIES SEGONS LA DOCUMENTACIÓ ESCRITA CONEGUDA

Els esments monetaris dels documents mostren que en temps d'Hug II (1078-1116) el comtat batia ja moneda pròpia. Monsalvatge recull una cita de *solidos VI de moneta de Ugo comes*, en una compra-venda efectuada a Torroella de Montgrí, l'any 1094 i que clarament fa referència a les amonedacions del comtat.⁵

Per altra banda, Taberner diu que Llobet mostra amb documents dels anys 1078, 1085, 1096 i 1108 que s'encunyava moneda a Empúries.⁶

Si bé en el regnat d'Hug II és demostrat que el comtat disposava de moneda pròpia, res ens impedeix pensar que les emissions comtals s'haguessin iniciat en regnat anteriors o, almenys, en l'immediat anterior de Ponç I (1040-1078).

Si ens fixem amb la data més reculada assenyalada per Taberner, amb referència a Llobet, de mencions documentals de moneda d'Empúries, veurem que es tracta de l'any 1078. Això ens porta a considerar que hi ha d'haver certa tradició en el batiment de la moneda en el comtat i, per tant, que el comte anterior, Ponç I (1044-1078), en devia també haver encunyat.

Més endavant a l'hora de fer les atribucions de les monedes conegudes als diferents comtes veurem quina és la moneda que considerem que pertany a aquest comte i els motius que ens porten a pensar com ho fem.

Es cert que Mateu i Llopis apunta la hipòtesi que la primera amonedació comtal emporitana, que ell situa en temps de Gausfred (928-991), fos en rea-

3. F. MATEU Y LLOPIS, *El ius monetae en el condado de Ampurias*, Ediciones del Palacio de Peralada, 1957.

4. M. CRUSAFONT I SABATER, *Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa Medieval*, Madrid 1982, pp. 178-180.

5. F. MONSALVATJE, *Noticias Históricas*, vol. XI, doc. 367 i 375.

6. J. TAVERNER ARDENA, «Historia de los Condes de Empuries», *Revista de Ciencias Históricas*, vol. 3-4, pp. 553-569 i 37-71, 97-119, 243-269.

litat una encunyació episcopal del bisbe de Girona i afegeix: «que episcopara también en Ampurias en una situación algo confusa».⁷ Acaba d'arrodonir aquesta argumentació, tan poc aclaridora, tot dient que per aquests anys (934) hi ha hagut la concessió als bisbes de Girona del terç de la moneda d'aquella ciutat per part del comte Sunyer de Barcelona. Es posa de manifest, doncs, que Mateu per a les seves afirmacions no es basa en cap nova aportació documental i tot es mou en el terreny de les suposicions poc fonamentades. Més endavant tornarem sobre aquest punt, però el que ens interessa ara assenyalar es que no hi ha evidència documental per una emissió episcopal.

L'any 1138,⁸ trobem un tractat de concòrdia entre Ramon Berenguer IV i Ponç Hug I en el qual, a més d'altres condicions, el comte d'Empúries es compromet a destruir el castell de Quermançó i el de Barcelona el de Rocafort. El primer farà la pau amb els senyors de Peralada i li donarà una participació de 6 diners per lliura de moneda que s'encunyi al comtat. Per la seva banda, els senyors de Peralada, Raimon i el seu germà Eimeric, han d'escampar (posar en circulació) la moneda d'Empúries a Peralada.

Aquesta notícia té diferents vessants d'interès per a nosaltres.

En primer lloc explicita que en temps de Ponç Hug I es batia moneda en el comtat. Ens fa conèixer també que la moneda d'Empúries ha de circular a Peralada i que els senyors de Peralada, vescomtes d'Empúries, tenien una participació en el benefici de la moneda.

Pot sorprendre que l'àrbitre de tot aquest afer sigui el comte Ramon Berenguer IV de Barcelona, però no hem d'oblidar que aquesta és tan sols una clàusula dintre d'un tractat de pau entre el comte de Barcelona i el d'Empúries. Els problemes i les lluites del poderós comtat de Barcelona i el bisbat de Girona, d'una banda, i el petit comtat d'Empúries de l'altra, seran contínues.

Si analitzem aquest tractat, el gran perdedor serà el comte emporità, ja que ha de destruir un castell, ha de donar una participació en el benefici de la moneda al de Peralada, dret que és ben seu com a comte, i encara ha de comprometre's a respectar les propietats de la Seu gironina dintre el seu comtat i a altres condicions.

La precisió que fa el document que hauran de deixar circular i escampar la moneda d'Empúries a Peralada, cosa que aparentment beneficia Empúries, no és pas així, ja que la moneda legal a Peralada ha d'ésser la del comtat. Aquesta clàusula ens deixa precisament entreveure una dèbil circulació de la moneda d'Empúries a Peralada o, almenys, dificultats per a córrer, segurament en benefici de la de Barcelona. És cert que amb anterioritat (1122)⁹ els de Peralada havien posat sota la custòdia de Ramon Berenguer IV totes les seves possessions, però això legalment no ha de comportar pas un canvi del curs de la moneda a favor de la barcelonina. De tota manera és, sens dubte, un altre factor que ens ajuda a explicar-nos la precisió feta pel document del 1138 sobre la circulació de la moneda emporitana a Peralada.

L'any 1277, tenim una altra notícia sobre emissions monetàries al comtat. El seu origen és similar al de l'anterior, ja que es tracta d'una carta del rei

7. F. MATEU, op. cit., pp. 1214, esp. 14.

8. *Liber Feudorum Maior*, ed. F. Miquel Rosell, Barcelona 1945, doc. 526.

9. *Ibid.*, doc. 520

Pere II a Ponç Hug IV. En aquesta lletra, i amb un punt d'ironia evident, el rei diu admirar-se molt de la injúria i perjudici que el d'Empúries està infringint als interessos reials, pel fet de posar en circulació moneda emporitana en llocs on tan sols hi pot córrer la de Barcelona. El rei, en conseqüència, li ordena que repari l'ofensa i disposi la manera d'evitar-ho en el futur. La carta ens informa explícitament, també, que Ponç Hug està fabricant moneda en aquell moment.¹⁰

L'any 1298, el mateix comte, Ponç Hug IV, devia batre novament, ja que el procurador del comte es dirigeix al vescomte de Rocabertí per assabentar-lo que el comte es disposava a encunyar i li demanava que enviés un home per a veure-la tallar i fabricar, tot rebent després la part corresponent.¹¹

No hi ha dubte que l'origen d'aquesta participació dels de Peralada en els beneficis arrenca del tractat de pau entre Ramon Berenguer IV i Ponç Hug I, l'any 1138. Aquesta notícia ens mostra clarament que aquesta clàusula es portà a efecte.

L'any 1303 veiem que Ponç Hug IV emprèn una acció defensiva envers la moneda barcelonina, tot prohibint el seu curs en el comtat. Això indica que la circulació de la moneda de Barcelona devia començar a ésser important i el comte d'Empúries no estava disposat a deixar córrer lliurement la moneda del seu adversari en el propi territori.¹²

El buidat dels esments monetaris dels documents que hem realitzat, malgrat la seva migradesa relativa per aquest comtat, ens mostra que Empúries prefereix emprar el diner melgorès que el barceloní. Fins els mateixos comtes fan els seus pagaments en moneda de Melguell o estableixen llegats en els seus testaments valorats en aquesta moneda.

La moneda de Barcelona, equivalent en valor a la de Melguell, no apareix mai en la documentació del comte. La trobarem en alguns documents particulars o de cases religioses, però sempre amb menys freqüència que el diner melgorès.

Les altres dades documentals que tenim sobre la moneda emporitana provenen de les Rúbriques dels privilegis d'Empúries i tenen, evidentment, un interès relatiu ja que són disposicions de caràcter jurídic molt general, no poden datarse en una data concreta sense que poguem recórrer al document complet, contingut en el llibre de la Xivella i dels Botons avui perdut.¹³

Veiem, per exemple que la Rúbica CXXXVII disposa que en dies de fira hi ha d'haver immunitat pels malfactors, a excepció dels traidors, criminals de lesa majestat, falsificadors de moneda, etc.

Evidentment es tracta d'una disposició de caire molt general i de la qual no en podem pas treure cap conseqüència especial, ni de fet ens ajuda a conèixer millor cap aspecte de l'amonedatge emporità.

La Rúbrica CLXX diu textualment:

10. ACA, reg. 39, fol. 193; ed. J. Botet, op. cit., vol. I, apèndix XII, p. 207.

11. J. SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, Barcelona, 1818, p. 274, amb referència a Pujades, *Llibre dels feus del comtat d'Empúries*, fol. 72, cf. Botet, op. cit., I, p. 135.

12. PELLA I FORGAS, *Historia del Ampurdán*, pp. 515-516; 571-572 apèndix D. Vid. també S. Sobrequés, *Els barons de Catalunya*, Barcelona 1970, pp. 90-92.

13. A. BASSAS, «Els privilegis de Castelló i del Comtat d'Empúries» *Estudis Universitaris Catalans*, vol. VIII, 1917, pp. 5-61.

Restitució de la quantitat de la moneda... se era pagada per la confirmatio de la moneda comtal.

Malgrat el laconisme de la Rúbrica, sembla que hem d'entendre que es tracta del pagament d'un tribut de monedatge a Empúries per tal que el comte mantingui inalterada la moneda. Bisson¹⁴ en el seu llibre, *Conservation of Coinage*, que tracta amb deteniment del tema de l'impost del monedatge, no fa pas esment d'aquesta rúbrica ni de l'existència d'aquesta taxa a Empúries. Certament que és ben poca cosa, però ara com ara és segurament l'únic indici disponible de la seva existència en el comtat.

Una altra dada, prou important, que ens donen les Rúbriques és el fet de que totes les penes pecuniàries que imposen pels diferents delictes s'estipulin en moneda comtal. Això indica que la moneda legal en curs es efectivament la del propi comtal. Ara bé, les mateixes Rúbriques contenen referències a redempcions d'impostos, com es ara lleudes o bovatges, a canvi de pagaments efectius de certa importància. En aquest cas les xifres abonades són referides en moneda melgoresa i no en moneda comtal. Vegin-se, per exemple, les Rúbriques 107, 12 o 163.¹⁵ Tot plegat indica una feblesa en el volum de moneda emporitana en circulació, ja que sempre que es tracta d'un pagament efectiu de certa emvergadura es realitza amb moneda de Melguell.

Aquesta concurrència de dues monedes en el mercat i de fet, també, la presència d'una tercera, la de Barcelona, fa que més endavant trobem diversos documents referents a les equivalències entre la moneda emporitana, melgoresa i barcelonina. El primer és un document del segle xv que dóna una sèrie d'equivalències assenyalant que el diner de Melguell val 1,5 diners d'Empúries. Altres equivalències del mateix document revelen que 1 diner de Barcelona és el mateix que 1,5 diners d'Empúries. Per tant els valors de la moneda de Barcelona i de Melguell són anàlegs.¹⁶

Evidentment aquesta preocupació per les equivalències ve donada pel cobrament de censos i altres drets estipulats en moneda comtal en els contractes i documents legals, quan aquesta moneda ha ja desaparegut.

Botet, recull la notícia de que del notari Onofre Caixes, en el segle xvi, el qual diu que 1 sou de Barcelona val 18 diners comtals, segons uns, i segons altres són 24 diners comtals el que fa el sou barceloni.¹⁷ Afegeix que l'opinió més extesa a Castelló es que són 18 diners. Aquesta darrera equivalència la trobem també l'any 1790 en el llibre *Carme de Peralada. Llevador major de Censos*.¹⁸

Unes dades contingudes a les Rúbriques¹⁹ ens poden, probablement aclarir la qüestió. La rúbrica 10 es refereix a la redempció del bovatge feta pels habitants de Castelló i altres llocs del comtat que s'especifiquen, per la xifra de 300.000 sous forts. Més endavant la Rúbrica 163 ens diu que la redempció

14. T. N. BISSON, *Conservation of Coinage*, Oxford 1979.

15. A. BASSAS, op. cit.

16. Segons el llibre de capbreuacions de l'arxiu de les monges agustines de Sant Bartomeu de Bell-lloc, de Peralada. Vid. M. GOLOBARDES VILA, *El Sepulcre de Peralada*, Ediciones Biblioteca Palacio de Peralada, 1955, p. 54.

17. J. BOTET, op. cit., I, p. 139.

18. GOLOBARDES VILA, op. cit., p. 55.

19. A. BASSAS, op. cit.

del bovatge ha costat 150.000 sous de Melguell. Sembla que ambdues es refeixen al mateix fet, ja que en les dues apareixen els mateixos indrets del Castell de la Roca i vila de Banyuls. Pensem que cal datar aquestes redempcions en temps de Ponç Hug IV, ja que Malgaulí en voler cobrar el bovatge es trobà amb l'oposició dels cònsols de Castelló, els quals manifestaren estar absents de pagament per privilegi del seu pare.²⁰ Donat que la quantitat de 150.000 sous de Magalona és justament la meitat dels 300.000 sous forts esmentats en l'altra rúbrica, això ens dóna la relació: 1 sou de Melguell = 24 diners d'aquests anomenats forts. Naturalment sembla una contradicció qualificar de forts uns sous que valen just la meitat de la prestigiosa moneda melgoresa. Malgrat tot, pot tractar-se d'una forma d'anomenar la moneda del comtat. Així doncs, veiem que la relació 1:2 entre la moneda melgoresa i la d'Empúries coincideix amb la segona equivalència ronada per Onofre Caixes de que 12 diners de Barcelona equivalen a 24 diners d'Empúries, és a dir una relació 1:2.

Donat que la moneda de Melguell i la de Barcelona són equiparables podríem descartar l'equivalència de 1 sou de Barcelona = 18 diners d'Empúries, per la qual Onofre Caixes es decanta.

Naturalment els que havien de cobrar drets i censos estimats en moneda comtal, quan aquesta ja ha deixat d'existir, hi sortien guanyant si la valoraven a 18 diners el sou de Barcelona i no a 24 diners. Per tant, no hem d'extranyar-nos que ja a partir de finals del segle XV la valoració més estesa, en fonts pròximes al sector beneficiat, sigui la valoració que dóna resultats més favorables als que han de percebre les rendes.

ATRIBUCIÓ DELS TIPUS MONETARIS CONEGUTS ALS DIFERENTS COMTES EMPORITANS: ORDENACIÓ DE LA SÈRIE EMPORITANA

Com déiem a l'inici d'aquestes pàgines un dels amonedatges més mal coneguts és el d'Empúries.

Per altra banda era realment preocupant veure com l'evidència numismàtica corresponia o era tan sols atribuïda a comtes de nom Hug, mentre que tots els comtes de nom Ponç restaven sense moneda coneguda. A tot això s'afegia l'evidència documental d'emissions en temps de Ponç Hug I i de Ponç Hug IV, com acabem de referir en l'apartat anterior.

La nova moneda que presentem és indubtablement d'un Ponç i a més avui tenim raons per a deixar d'atribuir la moneda Botet-120 a Hug V, com fa l'autor, i donar-la a un Ponç Hug.

Tot això ens portarà a fer una reconsideració global de l'ordenació de la sèrie del comtat des de bon principi.

20. Ibid., p. 14.

1. ÓBOL AMB BUST A LA DRETA PORTANT BACUL. ATRIBUIT A PONÇ I (1040-1078)

Aquesta moneda tradicionalment es considera la més antiga coneguda de la sèrie.

Segons Celestí Pujol²¹ prové de la important troballa de moneda gironina realitzada prop de Girona en construir el ferrocarril al segle passat. La moneda que ens ocupa era l'única peça no gironina entre les aparegudes.

Es tracta d'un òbol, amb bust bastant esquemàtic a la dreta i amb un traç corbat al davant, que Pujol interpretà com un G. En conseqüència l'autor l'atribuïa a Gausfred (928-991).

La moneda restà perduda durant molts anys; recordem que el mateix Botet la conegué tan sols per un dibuix. Hem tingut, però, la sort de retrobar-la en els fons del *Instituto Valencia de Don Juan*. Examinada novament la peça sembla que el traç corbat no pot pas interpretar-se com una G, sinó que sembla més aviat un bàcul.

Donat que l'atribució a Gausfred es basava únicament en aquest fet i que la cronologia d'aquest comte sembla una mica massa reculada per haver-hi ja emissions comtals a Empúries, caldrà desestimar aquesta atribució.

Botet per la seva banda sembla ja dubtar que es tracti efectivament d'una G i assenyala que si efectivament és així serà de Gausfred, però que si es tracta d'un simple ornament caldrà donar-la amb més plausibilitat a Hug I (991-1040), immediat successor de Gausfred. L'autor no creu que la peça pugui ésser més tardana per la seva aparença de bona llei i pel context de la troballa de la qual prové.²²

La primera raó és negligible, ja que si bé l'observació visual d'una moneda ens pot aproximar a una impressió sobre la seva bondat metàl·lica, aquesta és sempre discutible si no tenim els resultats d'una anàlisi que la confirmi. Per altra banda, la datació d'aquesta peça en regnats immediatament posteriors encara no es desdiu amb la possibilitat d'un alt contingut de plata. Recordem que Girona, Ausona o Besalú mantenen lleis altes fins ben entrat el segle XI.

El segon argument de Botet, el que fa referència al context de la troballa, és també d'escàs valor. L'autor sembla fer-se cert embolic amb les troballes de moneda gironina. En primer lloc, afirma que la peça prové de la troballa de Figueres, la qual cosa no és correcta segons sabem per la informació de primera mà de C. Pujol. Per altra banda, creu que una cronologia més tardana al regnat d'Hug I (991-1040) no s'avindria bé amb la cronologia de la resta de peces de la troballa. Ens dóna, doncs, a entendre que les monedes procedents d'aquesta descoberta han de donar una cronologia molt coherent en torn de la primera meitat del segle XI.

Examinada i reconstruïda la informació disponible de les tres troballes de moneda gironina, és a dir la de Girona, la de Figueres i la de Montjuïc de Girona, arribem a la conclusió que les monedes presents a les tres troballes tenen una cronologia molt àmplia, des del segle X fins a la primera meitat del XII, tal com corrobora el mateix Celestí Pujol.

21. C. PUJOL. «Sello de un conde de Ampurias», *Revista de Gerona*, II, 1877, pp. 62-70.

22. J. BOTET, op. cit, p. 144.

Per tant l'atribució de Botet a Hug I tampoc té cap base sòlida on substantiar-se.

Anem ara a veure què diu F. Mateu i Llopis²³ en una publicació dedicada a reconsiderar l'amonedatge emporità, però que no aporta cap nova dada numismàtica o documental.

L'autor situa la moneda en temps de Gausfred (928-991) i amb argumentacions ben poc clares i menys provades pensa en una encunyació episcopal del bisbe de Girona a Empúries, o almenys amb intervenció d'aquella seu. Si hem d'exposar el camí pel qual l'autor arriba a semblant hipòtesi haurem primer de lligar les seves argumentacions poc connexes, les quals podríem resumir i sistematitzar així:

- 1 Per aquells anys, sempre partint de l'afirmació que la peça és de Gausfred (928-991), el bisbe gironí ha rebut el terç del benefici de la moneda de Girona del comte de Barcelona, Sunyer.

Evidentment aquest no té cap mena de connexió amb Empúries, comtat plenament independent. El comte de Barcelona pot fer una donació al bisbe, però no té cap sentit pensar que el d'Empúries hagi de fer semblantment. Sense acabar de dir-ho aquesta és la conclusió a la qual sembla voler portar-nos F. Mateu:

Suposar que pel fet que, mercès al comte de Barcelona, el bisbe de Girona tingui drets sobre la moneda de Girona i això li permeti d'intervenir a Empúries monetàriament encara tindria menys sentit. Sembla evident que si algú ha de tenir el *ius monetæ* del comtat ha d'ésser el comte del propi territori, a menys que hi hagués alguna evidència documental desmentint o matisant aquesta qüestió.

- 2 L'autor fa certa al·lusió als dominis temporals del bisbe de Girona al comtat d'Empúries.

És cert, que aquests tenien en el comtat forts interessos, però mai apareix cap referència a la moneda. Fets similars es donen en altres llocs sense que això es pugui relacionar ni comporti una participació en la moneda.

- 3 Interpreteta, l'autor, el traç corbat que apareix en la moneda com un bàcul, el qual al·ludiria a la intervenció episcopal en la moneda d'Empúries. Per altra banda conclou que la figura «podria ser San Martín, vestido a la romana, con manto prendido de una fíbula».

Sembla, doncs, que Mateu i Llopis deslliga la figura de sant Martí del bàcul que hi ha just al davant del sant a la mateixa cara de la moneda. Hem d'entendre que Mateu pensa en la coneguda representació de sant Martí vestit de soldat i donant part de la seva capa a un pobre, quan deixa de relacionar directament el bàcul amb el sant i tan sols es fixa, com a atribut d'aquest, en la capa. Vist així el bàcul no té connexió amb el sant, sinó amb el poder que intervé en l'emissió de moneda, és a dir el bisbe de Girona com vol l'autor.

Evidentment aquesta interpretació no té massa sentit, ja que el bàcul cal considerar-lo com part de la indumentària de l'efígie repre-

23. F. MATEU Y LLOPIS, op. cit., pp. 12-14.

sentada. Si admetem que efectivament es tracta de sant Martí, cosa ben plausible pensant en l'advocació de l'església de sant Martí d'Empúries, recordarem tot seguit que sant Martí fou bisbe de Tours i que el bàcul és un atribut del sant.²⁴

Encara és més difícil de seguir el camí pel qual Mateu arriba a pensar que la moneda és de Gausfred si ell mateix desfà, potser sense adonar-se'n, l'únic argument a favor d'aquesta atribució. Es a dir, deixar d'interpretar el traç corbat com a G i veure'l com un bàcul. El fet és que a l'autor li convé que la moneda sigui de Gausfred, perquè això li situa la moneda en època coetània a la donació del terç de la moneda de Girona al bisbe d'aquella seu feta pel comte Sunyer de Barcelona (934) i li permet de fer la insòlita extrapolació que hem explicat.

Amb tot el que hem exposat sembla que les conclusions dels autors anteriors, pel que fa a l'atribució d'aquesta moneda, no es recolzen pas en cap base sòlida després d'haver-les sotmès a la revisió que acabem de fer. Per tant, caldrà que iniciem des de bon principi la qüestió per a intentar arribar a una nova hipòtesi.

Les primeres notícies documentals conegudes de moneda d'Empúries són del temps d'Hug II (1078-1116) i a partir d'aquest comte tenim evidència numismàtica pels cinc comtes d'aquest nom que seguiran.

Hem dit que la peça que ens ocupa presenta una efígie i les peces que després atribuirem a Hug II porten també un bust, però hi ha una sèrie de detalls tipològico-estilístics que no ens permeten assimilar-la a les peces d'aquest comte. L'efígie és més arcàica que el bust de les monedes a nom d'Hug, i mostra part del vestit així com el bàcul, cosa que no veiem en aquelles monedes. Així, doncs, caldrà situar-la en una cronologia anterior, però no massa llunyana a la d'Hug II, compte pel qual comencem a tenir dades segures d'emissió de moneda en el comtat.

Hem dit abans que el bust representat pot ésser el de Sant Martí, bisbe de Tours, al qual era dedicada l'església de Sant Martí d'Empúries: sabem que aquesta església de la primitiva capital del comtat fou destruïda per unes ratzies normandes c. 859 i reconstruïda pel comte Gausbert l'any 926.²⁵ És probable que per aquesta data, i potser a conseqüència d'aquests atacs normands, la capitalitat es traslladés a Castelló, on l'any 1019 trobem la primera menció segura d'una església dedicada a Santa Maria.²⁶

No sembla pas que puguem relacionar, però, al restaurador de Sant Martí d'Empúries amb aquesta moneda que sembla portar l'efígie del sant. Ens trobaríem aleshores en una època massa reculada per l'inici d'emissions comtals a Empúries i hauríem d'esperar més de 150 anys fins a trobar alguna base documental per l'inici de les emissions. Recordem que els primers documents justificatius citats per Taberner són del 1078 i la primera menció de *Moneda de Ugo comes* és del 1094. Si en el primer any del comte Hug II hi ha ja evi-

24. Sant Martí és representat com a bisbe en una pintura romànica de l'església de la Cortinada, a Andorra.

25. M. ALMAGRO, *Las fuentes escritas referentes a Ampurias*, Barcelona, 1951, pàgines 130-137.

26. J. MARQUÉS CASANOVAS, *Santa Maria de Castelló d'Empúries*, Figueres 1977, p. 23.

dència de moneda comtal, sembla lògic pensar que les emissions haguessin començat ja en temps de Ponç I el seu predecessor. Per això no sembla pas desencaminat d'atribuir a aquest darrer la moneda que comentem. No hi ha dubte que fent-ho així tindrem raons més sòlides que no pas si la situessim en temps de comtes anteriors pels quals no disposem de cap mena de notícia en aquest sentit.

Si examinem l'evidència documental rossellonesa, comtat unit al d'Empúries fins al 991, observarem també que fins c. 1008 no hi ha els primers indicis d'amonedacions pròpies.²⁷ En temps de Gelabert I (991-1008) disposem de les primeres notícies pel Rosselló i a Empúries aquestes es situen en el darrer any de Ponç I (1078) o el primer d'Hug II. Sembla, doncs, més lògic pensar que les monedes de l'emissió al·ludida en el document de l'any 1078 pot situar-se millor en alguna data del període de Ponç I.

El fet que hi aparegui, probablement l'efígie de sant Martí en un moment que ja existeix l'església de Santa Maria de Castelló, lloc on s'ha traslladat la capitalitat del comtat, pot explicar-se si pensem que el sant podria ésser considerat com un dels protectors del comtat, ja que la primitiva església li havia estat dedicada i la devoció a sant Martí podia ésser molt viva en el comtat.

Per altra banda, l'aparició d'un tipus religiós en la moneda no implica pas la intervenció episcopal en la moneda, com vol Mateu. A Besalú, per exemple, trobem monedes clarament batudes pel comte, i fins i tot a nom seu, amb elements exclusivament religiosos com són: santa Maria, la mà de sant Prim, l'arcàngel sant Rafael i, per altra banda, l'església de Besalú no està pas sota l'advocació d'aquests darrers. Es tracta simplement de sants ben presents en la devoció del comtat.

És cert que la moneda de la qual tractem és un òbol i com a tal no porta la llegenda marginal de l'anvers que ens donaria segurament el nom del comte. Si algun dia apareix el diner corresponent a aquest tipus monetari podrà comprovar-se si efectivament la nostra atribució a Ponç I és encertada. Ara com ara i sense disposar d'altres dades em sembla, però, la més plausible, ja que sense tenir cap indicatiu per a situar-la en una data més llunyana la col·locarem el més a prop possible de les primeres notícies documentals conegudes. Per altra banda la seva similitud tipològica amb les peces que seguiran i que cal atribuir a Hug II recolça aquesta atribució.

La situació jurídica de condomini dels comtes d'Empúries i del Rosselló no es trenca pas en separar-se els comtats a la mort de Gausfred. Els dos comtes continuen celebrant judicis plegats, cadascun té terres i rendes en el comtat de l'altre i de fet interessos econòmics comuns.²⁸ En aquesta situació no fóra estrany que les amonedacions comencessin en els dos comtats més o menys en la mateixa època. Tenint en compte, doncs, que al Rosselló les primeres notícies són del temps de Gelabert (991-1014?) i recordant que no hi ha pas evidència que Gausfred, darrer comte dels dos comtats encunyés, podríem potser situar les amonedacions en temps d'Hug I (991-1040). Això no desdii pas l'atribució que acabem de fer d'aquest òbol a Ponç I (1040-1078),

27. J. BOTET, op. cit., p. 126-127.

28. S. SOBREQUES, op. cit., p. 14.

ja que com hem vist en el seu temps hi ha moltes possibilitats que el comtat disposés de moneda pròpia, cosa que es confirma definitivament en el comte següent.

2. MONEDES AMB BUST A L'ESQUERRA. ATRIBUCIÓ A HUG II (1078-1116)

Aquestes peces porten a l'anvers un bust l'esquerra amb llegenda HUGO-COMTI, o variant. En el revers una creu interior equilatral amb la llegenda Impurias, o variant. És cert que dins d'aquest gran grup de monedes de bust trobem exemplars amb la llegenda escrita en els dos sentits (retrograd i normal). La major part de les monedes conegudes són diners, a excepció d'un òbol el qual no presenta llegenda a l'anvers com la major part de peces d'aquest valor. Aquestes variacions de sentit de les llegendes així com certes alteracions d'estil dintre d'un mateix grup tipològic de monedes són freqüents en els amonedatges comtals. El cas de la troballa d'Orrius n'és una prova evident.

Aquestes consideracions ens permetran d'atribuir totes aquestes peces a un mateix comte, ja que bàsicament presenten el mateix tipus. Sovint els numismàtics, potser per una influència del món col·leccionista, més observador dels detalls de la moneda, han donat a l'estil o al sentit de les lectures de les monedes una importància i un abast que no tenien a l'hora de fer les atribucions.

Passem ara a veure les dades que ens permetran d'atribuir aquestes peces a Hug II.

En primer lloc, és evident que corresponen a un comte Hug, com ens diu la lectura de l'anvers i està documentat que en temps d'Hug II hi havia ja encunyacions pròpies del comtat.

Ara bé, per què situar-les a Hug II i no a qualsevol altre Hug posterior? En aquest cas en relativament senzill de respondre. El tipus de bust serà substituït més endavant pel d'una espasa, el qual anirà evolucionant tant des del punt de vista tipològic com estilístic, però perviura fins al final de la sèrie emporitana. Tot això ens obliga a situar la moneda de bust abans de l'aparició de l'espasa.

Hi ha encara una raó molt important per a fer aquesta atribució i l'aporta l'evidència de la troballa de la Mare de Déu del Coll.²⁹ En aquesta extraordinària descoberta, que contenia més de 17.000 monedes barcelonines atribuïbles a Ramon Berenguer III i a Ramon Berenguer IV, hi aparegueren tres diners emporitans amb bust. Com és sabut Hug II i Hug III foren els dos comtes emporitans coetanis d'aquells.

Ens decanem, com fa Botet,³⁰ a pensar que han de correspondre a Hug II per les notícies documentals que tenim, però no pas per la particularitat d'ésser retrogrades les llegendes, com apareixen també en les monedes de

29. Per una primera síntesis, revisió i recull de les troballes de moneda comtal. Vid. A. M. BALAGUER «Primeres conclusions de l'estudi de la moneda catalana comtal», *I Symposium Numismàtic de Barcelona*, 1979, vol. II, pp. 299-305 i 319-327.

30. BOTET, op. cit., pp. 144-145.

Barcelona que ell creu de Ramon Berenguer III. Hem assenyalat abans que en trobem en els dos sentits. Aquest punt sembla per altra banda negligible avui, ja que tenim raons per a pensar que les monedes retrògrades barcelonines són precisament de Ramon Berenguer IV.³¹

L'evidència numismàtica ens procura un exemplar amb espasa atribuïble a Hug III i en principi no hi ha raons per a fer allargar l'encunyació del tipus del bust fins a aquest comte. Hem de tenir present, també, que les peces conegudes cobreixen les possibilitats d'atribució a tots els Hugs posteriors.

Ara per ara totes les monedes conegudes de bust provenen de dues troballes: La de la Mare de Déu del Coll a Osor (Vic) i la de l'ermita de Santa Margarida, prop de Sant Martí d'Empúries. Tinguerem la sort de poder donar a conèixer aquesta darrera troballa que contenia l'òbol, valor abans desconegut per a aquest tipus.³²

Hem de dir també que Botet assenyala una analogia d'aquest tipus de bust amb el que apareix en els diners de Ramon IV (1088-1105) de Tolosa contemporani d'Hug II.³³

No podem deixar el tema sense desmentir l'errònia atribució que va fer Mateu i Llopis d'aquestes peces. Segons l'autor es tracta de monedes de Ponç I. La base d'aquesta opinió és la següent:

«A un conde Pontius deben pertenecer las acuñaciones que presentan en el anverso busto de perfil... y la inscripción, al parecer PONTIUS UGO».³⁴

Aquesta lectura no es pas la que trobem en la major part dels exemplars de bust coneguts. En principi pensarem que Mateu l'hauria feta a partir d'algun nou exemplar, però aviat descobrirem que es limitava a llegir PONTIUS UGO en els tres exemplars aportats per Botet.³⁵

No cal dir que inicialment la interpretació de Mateu ens donà molts maldecaps i ens obligà a reexaminar acuradament les peces. Aviat ens adonàrem que al menys en dos dels exemplars de Botet es llegia clarament UGO COMITI. Amb tot això quedava, doncs, desautoritzat el canvi d'atribució global del tipus feta per F. Mateu y Llopis.

Poc després coneguèrem els exemplars apareguts a les excavacions de l'ermita de Santa Margarida, els quals romanien de fet inèdits en el monetari del Museu Arqueològic de Barcelona. La lectura d'aquestes peces donà en quatre ocasions la llegenda HUGO COMITE i, per tant confirmant el que fins ara hem dit.

31. Els diners de millor factura i pes més alt són precisament els que tenen les llegendes en sentit normal, tot això ens porta ja quan el·lboràvem el primer *corpus* de la moneda comtal, l'any 1979 a donar aquests diners a Ramon Berenguer III i els de llegendes retrògrades i pes més baix a Ramon Berenguer IV. Vid. M. CRUSAFONT, A. M. BALAGUER i I. PUIG, op. cit., p. 419 i també A. M. BALAGUER op. cit. (Primeres conclusions...) pp. 313-316, pel estudi dels pesos de les monedes.

32. M. CRUSAFONT, A. M. BALAGUER i I. PUIG, op. cit., tipus 4, p. 428. Per la troballa Vid. A. M. BALAGUER, op. cit. (Primeres Conclusiones...), p. 321.

33. BOTET, op. cit., p. 145.

34. F. MATEU y LIOPIS, op. cit., p. 23.

35. Comproveu que les fotografies publicades per Mateu corresponen a les dels mateixos exemplars de Botet. Són peces conservades avui al Museu Episcopal de Vic, dues d'elles, i al Gabinet Numismàtic de Catalunya la tercera.

Dos exemplars d'aquesta darrera troballa i un dels publicats per Botet porten unes llegendes molt degenerades i bust a la dreta. No es pas impossible que aquest grup pertanyi igualment a Hug II, però hi cap una altra interpretació que tot seguit plantejarem.

3. MONEDES AMB BUST A LA DRETA. ATRIBUCIÓ A PONÇ HUG I (1116-1154)

Aquest grup presenta unes característiques diferents del de bust a l'esquerra. Veiem que la llegenda en lloc d'iniciar-se sota l'efígie ho fa a dalt i un xic desplaçada a la dreta amb un floró. Els tres exemplars coneguts presenten llegendes degenerades més difícils d'interpretar que de llegir. Quan redactarem el primer corpus de la moneda comtal pel *I Symposium Numismàtic de Barcelona*, optarem per respectar l'atribució de Botet a Hug II. És cert, però, que en els tres exemplars, malgrat la incorrecció extrema de les seves llegendes, presenten una distribució de lletres que més aviat s'acosta a una lectura PONTIUS HUGO que HUGO COMTI o similar.

En concret observem, per exemple, que tots tres acaben en O, només explicable amb una hipòtesi de lectura PONTIUS HUGO. Malgrat la cautela que cal mantenir davant les lectures fantasioses que solen derivar-se de tipus simplement degenerats, hem de dir que en aquest cas el grup té un conjunt de característiques que li donen certa coherència:

- 1 Inici de la llegenda a dalt i no a baix.
- 2 Efigie mirant a la dreta i no pas a l'esquerra com en els diners i òbols del grup anterior.
- 3 Acabament de llegendes en O.

En conseqüència potser no seria desencaminat de separar aquest grup amb efigie a la dreta i en base als rastres de llegenda i final en O, deduir-ne una lectura PONTIUS HUGO. Si ho fem així el tipus hauria d'ésser d'un Ponç immediat successor d'Hug II, és a dir Ponç Hug I.

4. MONEDES AMB EL TIPUS D'UNA MA PREMENT UNA ESPASA. ATRIBUCIÓ A HUG III (1154-1173?)

Comencem ara la sèrie de monedes d'Empúries amb espasa. Presenten entre elles certes diferències tipològiques i estilístiques que ens ajudaran a establir una seqüència cronològica de les peces conegudes.

Tenim cinc tipus diferents de diners amb espasa. En tots ells apareix en el centre del revers una espasa sola, a excepció del tipus que anem ara a tractar i en el qual una mà sosté l'espasa.

Si tenim en compte que aquesta és l'única peça que presenta una diferenciació tipològica molt notable respecte a la resta del conjunt, caldrà lògicament situar-la a l'inici o al final de la sèrie de l'espasa.

A. Heiss³⁶ la situà al final i Vidal Quadras³⁷ també li donà una cronologia tardana. Botet,³⁸ en canvi pensa que ha d'ésser d'Hug III, és a dir la primera del grup de l'espasa, perquè el nom Hug apareix amb H, la qual cosa enllaçaria amb els diners anteriors de bust on apareix també amb aquesta ortografia. És cert que les altres monedes amb espasa presenten la forma UGO sense H, però pensem que hi ha altres raons que poden justificar millor una atribució primerenca.

Si observem les lectures ens adonarem que totes les lletres són romàniques, mentre que en altres tipus del grup de l'espasa apareixen ja lletres d'estil gòtic. Veiem també que la creu de l'anvers és interior i no passant com trobarem en monedes indubtablement més tardanes. Per altra banda, el diner amb mà que agafa l'espasa porta en dos espais de la creu de l'anvers una petita estrella o flor de quatre pètals, la qual cosa recorda la creueta que en aquesta mateixa posició trobàvem e nels diners de bust. Des del punt de vista tipològic-estilístic tot coincideix, doncs, a situar aquesta peça abans del grup amb espasa sola i per tant caldrà donar-la a Hug III.

Hi ha encara una altra dada nova que ve a ratificar-nos en aquesta opinió. Es tracta dels resultats de les anàlisis de contingut metàl·lic d'una d'aquestes peces realitzades pels Drs. Oddy i Meeks en els laboratoris del Museu Britànic a petició nostra i amb el recolzament i col·laboració del Professor Philip Grierson, posseïdor de bona part de les peces i de Miss M. Archibald, conservadora de medieval del Gabinet de Monedes i Medalles del British Museum, responsable d'altra part del material.

Efectivament a la col·lecció del Professor Grierson, dipositada avui al Fitzwilliam Museum, hi ha un dels rars exemplars emporitans amb mà que agafa l'espasa.

De no haver estat així mai no hauríem aconseguit una anàlisi fiable de cap diner emporità, ja que al nostre país les dificultats tècniques i també burocràtiques amb les quals hem topat en intentar d'obtenir resultats d'anàlisis no destructives han estat, ara per ara insalvables, malgrat la gran quantitat d'hores i d'esforços que hi hem esmerçat en els darrers sis anys.

Tornant al nostre diner amb mà que prem una espasa tenim que el seu contingut de plata és del 23,7 % amb un 76,3 % de coure. Realment sembla un contingut de plata molt baix pel tercer quart del segle XII, època en la qual hem situat aquest diner, ja que aquestes xifres venen a significar molt poc menys de 3 diners de llei o tern i, deixant de banda devaluacions puntuals com una de Pere I o el període del diner de doblenc entre els anys 1222-1257 de Jaume I, el contingut metàl·lic del diner barceloní es mantindrà sempre per damunt del tern fins al 1257, data a partir de la qual s'estabilitza en aquest valor.³⁹

Aquestes consideracions podrien certament fer trontollar la nostra atribució i datació del tipus si no disposéssim d'altres anàlisis. Afortunadament

36. A. HEISS, *Descripción general de las moneas Hispano-Cristianas desde la invasión de los árabes*, Madrid 1867, Vol. II, lám. 87, núm. 6-7.

37. M. VIDAL QUADRAS Y RAMÓN, *Catálogo de la colección de monedas i medallas de...* Barcelona 1892, vol. III, núm. 5399-5400.

38. BOTET, op. cit., p. 145.

39. M. CRUSAFONT I SABATER, op. cit. (*Numismàtica...*), pp. 72-79.

en l'extraordinària i acurada col·lecció del Professor Grierson i també en la del British Museum hi havia tres diners de Gausfred del Rosselló (1115-1164) comte que arribà a ésser coetani d'Hug III d'Empúries (1154-1173?) en una dècada. Sortosament aquests tres exemplars pogueren ésser analitzats i donaren xifres molt pròximes a la peça emporitana. Es a dir: 21,9 Ag; 21,9 Ag i 23,2 Ag.

Així, doncs, si ens trobem que al Rosselló unes monedes que no poden ésser atribuïdes a altre comte que a Gausfred III (1113-1164) presenten ja lleis tan baixes, no ens ha de sorprendre si per la mateixa època trobem un contingut de plata similar a Empúries. Per altra banda, aquesta analogia no faria altra cosa que confirmar l'estreta relació mantinguda pels dos comtats sorgits d'una branca comú, fet al qual ja ens hem referit abans.

Hem de fer un aclariment final sobre el tipus de diner amb mà que agafa l'espasa i que pot originar confusions i desdoblements d'atribució. Botet inclou amb el núm. 116, una variant en la qual es veu una part del braç. Aquesta prové d'un dibuix de Poey d'Avant recollit per Heiss. Avui després d'haver dut a terme la tasca de recopilació d'un corpus de la moneda comtal i d'haver estudiat una quantitat molt considerable de col·leccions públiques i privades, hem de dir que no hem trobat pas una peça com la que dibuixa Poey D'Avant. Ja en el primer corpus de la moneda comtal, realitzat pel *I Symposium Numismàtic de Barcelona*, advertíem que podia tractar-se no d'una variant sinó d'una mala interpretació del dibuixant. Avui després de la tasca feta podem estar gairebé segurs d'aquest fet i per això l'exclourem.

F. Mateu i Llopis⁴⁰ pensa que efectivament hi ha dues menes de diners amb mà sostenint espasa i atribueix a Hug II les que porten únicament mà i a Hug III les preteses peces amb mà i braç. Les raons que aporta per fer-ho així són l'estil i el fet que hi hagi en temps d'Hug II referències de moneda pròpia del comtat segons les dades de Taverner dels anys 1078, 1085, 1095 i 1108. Evidentment la darera justificació no té massa sentit quan el mateix autor acaba d'atribuir sense cap base documental dues monedes al temps de dos comtes ben reculats, com hem vist.

Hi ha, però, una raó més important que rebutja per ella mateixa els arguments de F. Mateu. No cal pas fer aquest desglosament i atribuir a Hug II els diners amb mà i espasa, perquè per aquest comte disposem ja dels diners amb efígie. Recordem que Mateu havia alterat aquesta atribució tot llegint en tots els casos Pontius Hugo, en els exemplars amb efígie.

5. DINERS AMB ESPASA SOLA I CREU INTERIOR. ATRIBUCIÓ A HUG IV (1200-1230)

Entrem ara ja en el grup de monedes amb espasa sola. Malgrat aquesta característica comuna, hi ha altres elements diferenciadors que revelen la seva cronologia diversa. Dels tres tipus, fins ara coneguts, de diners amb espasa que ens queden per atribuir, el que presenta unes característiques tipològiques més arcaïques és el que ara comentarem i que pot situar-se amb Hug IV (1200-1230).

40. F. MATEU Y LLOPIS, op. cit. 24-25 i 32-33.

Aquesta peça presenta una espasa sola amb pom massís que, segons els exemplars ens apareix triangular o romboidal. Els de pom romboidal presenten un travesser més corbat acabat amb petits poms. Fora d'això els exemplars són gairebé iguals. No creiem pas que aquests petits detalls de l'espasa justifiquin uns desdoblament en dos tipus diferents, ja que en tot cas podria ésser conseqüència de dues emissions diferents.

Desgraciadament l'evolució de la forma de l'espasa en l'armament català, segons els estudis disponibles,⁴¹ ens ajuda poc a precisar una cronologia. Observem sobre posicions i en definitiva s'arriben a establir unes seqüències molt àmplies, ja que segons sembla hi ha convivència de tipus, cosa prou lògica per altra banda. Si bé aquests estudis no ens ajuden massa també hem de dir que no podem deixar de tenir-los en compte, ja que els seus resultats, obtinguts per altres camins que no són la numismàtica, no es desdiran de les nostres conclusions.

A part de l'aspecte més arcaic de l'espasa hi ha altres raons que denoten una major antiguetat d'aquest tipus. Així veiem que les lletres són encara totes romàniques i que la creu és interior igual que en els tipus precedents, tradició que encara no s'ha trencat a Empúries.

En general, sembla que l'aparició de la creu passant o que talla la llegenda marginal és una tendència tardana. A Barcelona les primeres les trobem amb Alfons I, però aquesta forma no es consolidarà definitivament fins l'aparició de la moneda de tern amb Jaume I (1257). Un procés semblant el trobarem a Carcassona, tan vinculada a Barcelona, fins ben entrat el regnat de Jaume I. No té, doncs, res d'estrany que Empúries introdueixi força més tard aquestes innovacions, segons les noves tendències en la forma de concebre els tipus monetaris. Les creus passants tenen una estilització que s'adiu millor amb les formes emprades pel gòtic.

6. DINER AMB ESPASA (9) I A NOM DE PONÇ. ATRIBUÏT A PONÇ HUNG III (1269-1276)

Anem ara a parlar de la moneda que ens ha portat, de fet, a tota aquesta reconsideració de l'amonetatge comtal emporità.

Es tracta de la primera moneda en la qual hi llegim de forma indubitable POC(I)(us) (VG)O.

Es cert que la peça està partida per la meitat i tan sols en tenim una part, però la que tenim és suficient per assegurar que és d'un Ponç (+ POC...) . que és d'Empúries (...ES EMP...) amb tota certesa.

Al revers hi ha amb tota probabilitat una espasa, ja que n'apreciem l'extrem de la punxa i en l'anvers hi veiem encara la creu interior amb una anella a cadascun dels espais visibles. Observem també que les lletres són romàniques.

41. M. DE RIQUER, *L'Arnès del Cavaller, Armes i Armadures Catalanes medievals*, Barcelona, 1968.

V. CIRLOT, *El armamento catalán de los siglos XI al XV* (resum de tesi doctoral), Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1980.

Ara per ara aquesta peça apareguda fa anys en terrenys de conreu en les proximitats del Castell de Quermançó és única i, com hem dit, se'n trobà només la meitat. Cal esperar que a mida que l'arqueologia medieval s'en prengui volada al nostre país surtin altres exemplars de la sèrie emporitana, com succeí en les excavacions de Santa Margarida, i entre ells una peça sencera d'aquest tipus.

A l'hora de fer l'atribució d'aquesta peça no és fàcil decidir a quin dels comtes de nom Ponç Hug ha de correspondre, si al segon al tercer o al quart. Si ens atenem a la forma de llegenda COMES EMPUR i acceptem l'atribució de Botet a Hug V del tipus amb creu passant de braços iguals (Botet, 120), hauríem de situar la nostra peça en temps de Ponç Hug IV. Es a dir, immediatament després del diner Botet, 120, ja que aquesta és la primera moneda en la qual hi llegim EMPUR en lloc de IMPURIAR, similar que trobem en totes les precedents. Cal, doncs, veure si aquestes diferències en la forma d'escriure el títol són efectivament tan determinants. És a dir, si una d'elles, presumiblement IMPURIAR, té més antiguitat que l'altra. Hem examinat tots els documents que hem pogut i també els segells disponibles. Tot repassant repertoris com el *Liber Feudorem Maior*,⁴² el *Cartoral de Carlemany*⁴³ el *Archivo Condal*⁴⁴ o les *Cartas de Población*,⁴⁵ a més dels documents monetaris publicats per Botet, trobem esmentat el nom d'Empúries, referit al títol del comte o al nom del comtat unes 25 vegades entre els anys 899 i el 1309. Deixant de banda la forma *Hemporitano*, d'un document carolingi del 899,⁴⁶ entre el 993 i el 1064 trobem sempre la forma amb I. Després d'aquesta data es veu clarament que les formes amb I i amb E conviuen fins i tot en un mateix document. En escriptures no datades, però corresponents al període 1070-1102 trobem la forma *Empuritanense*, que tornarem a trobar en documents dels anys 1178, 1282, 1283, 1300-1309 i 1309.

En els dos segells disponibles que aporten dades el títol del comte és amb I i corresponen als anys 1300-1309, el primer (Sagarra, 252) i l'altre al 1332 (Sagarra, 194).⁴⁷

Tot això mostra que efectivament les formes amb I i amb E conviuen, que la primera predomina al llarg de tot el període i és exclusiva, amb les dades que tenim, fins al 1064. A partir de finals del segle XI i fins al segle XIV; aquestes formes s'alternen fins al punt de trobar-les associades en un mateix document. Així, doncs, no és estrany que tinguem monedes amb IMPUR seguida per una amb EMPUR i a continuació trobem una altra vegada la forma amb I i finalment amb E.

Comprovat, doncs, que l'ortografia amb I o amb E no és pas determinant a l'hora de fer l'ordenació de les peces, hem de dir que, per altra banda, hi ha bones raons per a bandonar l'atribució a Hug V de la moneda amb creu

42. *Liber Feudorum Maior*, ed. F. Miquel Rosell, Barcelona, 1945, 2 vols.

43. J. BOTET I SISÓ, *Cartoral de Carles Many. Index cronològic del cartoral de la cúria de Girona*, Barcelona, 1905-1909.

44. F. UDINA MARTORELL, *El archivo Condal en los siglos IX-X*, Barcelona 1951.

45. J. M. FONT I RIUS, *Cartas de Población y Franquicia de Cataluña*, Barcelona, 1969, 2 vol.

46. *El archivo Condal*, op. cit., doc. 3.

47. F. DE SAGARRA, *Sigillografia Catalana*, Barcelona 1922, vol. II.

passant de braços iguals feta per Botet (Botet, 120) i situar-la amb Ponç Hug IV.

Per tant, podem descartar aquest comte de la nostra llista inicial de possibles comtes a qui poder atribuir la nova peça a nom de Ponç.

Si ens atenem a criteris tipològics de creu interior, lletres llatines, etc., ens adonem que hauria d'ésser anterior a Ponç Hug IV. L'elecció resta, doncs, entre Ponç Hug II i Ponç Hug III. A l'hora d'analitzar a quin dels dos pot correspondre ens trobem amb el problema de no poder saber si el tipus del revers és una espasa sola o hi ha una mà que la sosté, la qual cosa ens dificulta encara més el panorama. Si efectivament hi hagués una mà, l'hauriem d'atribuir a Ponç Hug II, comte que segons està documentat encunyà moneda. Però si l'espasa és sola caldrà donar-la a Ponç Hug III, tot enllaçant amb el tipus d'Hug III.

No podem, ara per ara dilucidar aquesta qüestió, ens decantem a pensar que fou batuda en temps de Ponç Hug III, ja que malgrat que la forma COMES EMPUR no sigui decisòria, potser és lògic acostar-la al màxim a l'altra moneda (de Ponç Hug IV) que porta la titulació amb aquesta ortografia.

Un altre argument favorable a Ponç Hug III és el possible anell que sembla veure's en el quart espai de la creu. La presència d'anells als espais segon i quart acosta més aquesta peça a Hug IV, ja que la moneda que li és atribuïda porta anells als quatre espais, cosa que no succeeix amb la d'Hug III que du anell en un sol espai. Sigui com sigui el fet és que continuem tenint un comte Ponç Hug sense moneda atribuïble.

7. DINER AMB ESPASA I CREU DE BRAÇOS DESIGUALS. ATRIBUCIÓ A HUG V (1269-1277)

Aquest diner presenta una creu de braços desiguals que tallen la llegenda amb un anell a cadascun dels espais. En el revers hi ha l'espasa amb traveser corvat i puny en forma d'anella. Es a nom d'Hug i en el revers hi llegim IMPURIAR.

L'aspecte general de la moneda s'adiu bé amb una encunyació tardana. La forma estilitzada de la creu, el tipus d'espasa, que segons M. de Riquer⁴⁸ ha de correspondre al període 1280-1320, i el fet que porti ja lletres gòtiques, justifiquen que la situem en el darrer comte de nom Hug (1209-1277).

Es certa que contra aquesta atribució podria dir-se que la llegenda IMPURIAR, que presenta, hauria d'enllaçar directament amb la que hem donat a Hug IV i que el fet d'haver situat en el regnat de Ponç Hug III el nou tipus aparegut, en el qual hi figura EMPUR en lloc d'IMPURIAR, representa un inconvenient. Ja hem vist en tractar del tipus atribuït a Ponç Hug III que això no és cap dificultat i ha quedat justificat en aquell apartat.

48. M. DE RIQUER, op. cit. Vid. els esquemes de la contracoberta.

8. DINERS AMB CREU PASSANT DE BRAÇOS IGUALS I ESPASA AMB TRAVESSER RECTE I PUNY D'ANELLA.
 ATRIBUCIÓ A PONÇ HUG IV (1277-1313)

Aquest tipus presenta unes característiques tipològico-estilístiques que fan pensar efectivament en una emissió tardana. La creu és passant, però de braços iguals, han desaparegut els anells en els espais de la creu, la forma de l'espasa s'adiu amb la proposada per M. de Riquer⁴⁹ per a la segona meitat del segle XIII i primera del XIV i, finalment, algunes de les lletres són gòtiques.

Amb totes aquestes dades i donat que la moneda porta la llegenda PO-CI9-V-GO la situarem amb Ponç Hug IV (1277-1313).

Aquesta serà la darrera moneda coneguda de la sèrie comtal emporitana, perquè ara per ara no hi ha cap tipus atribuïble a Malgaulí, darrer comte del casal emporità.

L'atribució que fa Botet⁵⁰ d'aquesta moneda ens porta a la necessitat de justificar més llargament el fet de donar-la ara a Ponç Hug IV i no a Hug V, com l'autor.

Un primer punt poc versemblant en la seva atribució és haver situat en Hug V dos tipus ben diferents. Es a dir el de creu de braços desiguals i amb titulació UGOC-OMES i aquesta amb creu passant de braços iguals i titulació PO-CI9- : V-GO, que segons Botet cal llegir com :V-GO-PO-CI9.

Sigui com sigui el fet és que sorprèn bastant que un mateix comte es tituli una vegada *Ugo Comes* i l'altra *Ugo Pocius*.

Botet pensa que no pot pas llegir-se la llegenda en el sentit que nosaltres ho fem. Segons l'autor els tres punts que acompanyen la V marquen l'inici de lectura. Val a dir que altres autors anteriors com Heiss⁵¹ o Vidal Quadras,⁵² no s'havien parat en aquestes apreciacions i havien donat aquestes peces respectivament a Ponç Hug I i a Ponç Hug II. Més recentment F. Mateu⁵³ l'ha atribuïda a Ponç Hug III.

Evidentment l'observació de Botet té un sentit i no podem pas passar per alt aquesta opinió sense rebatre-la amb altres argumentacions que la invalidin.

Una primera relativització de la funció dels tres punts com a senyal d'inici de llegenda ens vé donada per l'existència d'una variant en la qual els tres punts van al darrera de la V, és a dir: V:-GO-PO-CI9. En aquest cas és evident que la seva pretesa missió ha quedat desvirtuada. Es cert que pot tractar-se d'un error de l'obridor d'encuny, però podria veure's la qüestió d'una altra manera. Ens explicarem: la llegenda apareix distribuïda en els quatre segments, formats per la creu passant i a cadascun figuren dues lletres, menys en el cas de la V. Aquesta forma de repartir la llegenda coincideix amb una partició sil·làbica dels noms que formen la llegenda. Donat que la V ha d'aparèixer sola en un dels espais, sembla lògic que per a solucionar aquest des-

49. Ibid.

50. BOTET, op. cit., p. 146.

51. A. HEISS, op. cit., lám. 87, 3.

52. VIDAL QUADRAS, op. cit., vol. II, núm. 5401.

53. F. MATEU I LLOPIS, op. cit., p. 37.

equilibri respecte als altres quaters s'acompanyi la lletra aïllada d'algun adorn. En aquest cas, tres punts.

Un argument més definitiu per a pensar que la lectura es refereix a Ponç Hug i no a Hug Ponç és la forma d'abreviatura 9 (us) que acompanya la darrera síl·laba del nom Ponç. Es a dir, cal llegir PO-CI9 com POCI (us) i, per tant, en nominatiu. Això no tindria sentit si volguéssim interpretar la llegenda com Hug Ponç o bé Hug fill de Ponç. Aleshores aquest darrer hauria d'anar en genitiu, Hugo Poncii. En canvi per Ponç fill d'Hug la forma seria Pocius Hugonis, es a dir amb el nom Ponç en nominatiu tal com apareix en la moneda. Cal pensar que si la terminació de genitiu de la paraula Ugo (Ugo-nis) no apareix és per manca d'espai i perquè no hi ha establert una forma alternativa d'abreujar-la, la qual hi es, en canvi, per la forma -us i és molt emprada en numismàtica.

Revisant la documentació veiem que apareix sempre la forma Poncius Ugonis, mai Ugo Poncius, com interpreta Botet en la moneda. Per altra banda els segells diuen: Signum Ponci Ugonis, és a dir amb els dos noms amb genitiu com correspon. Tot això mostra que si a la moneda llegim clarament Poncius en nominatiu Ugo ha de llegir-se a continuació i ha d'estar per Ugonis. Es lògic hem dit que aquesta aparegui sense la seva terminació, ja que no cabria a l'espai disponible en la moneda.

Hem de dir també que en la documentació⁵⁴ no hem trobat que els comtes de nom Hug facin seguir el seu patronímic del *Ponci*, sinó que apareixen com *Ugo*, *Ugo Comes*, etc. En canvi els de nom Ponç habitualment apareixen com Poncius Ugonis .

DINERS EMPORITANS PARTITS, EMPRATS COM A DIVISORS?

Com hem dit la moneda que ens ha permès reordenar tota la sèrie d'Empúries és un diner partit per la meitat i del qual només disposem d'una de les parts. Per la forma en què està fraccionat, un tall net just partint la peça en dues meitats iguals, sembla que no es tracta pas d'un trencat ocasional, sinó intencionat.

Tot això no ens diria res o seria poc significatiu si en el mateix indret on aparegué aquesta peça no s'hagués trobat també un altre diner emporità que presenta idèntica forma de ruptura.

Se'ns suggerí la idea que aquestes peces podien haver estat partides per córrer com a òbols. Efectivament aquesta era una possible explicació, però no hi havia precedents ni evidència documental que aquesta pràctica, coneguda en algunes sèries monetàries de l'Edat Antiga, es donés en temps medievals.

Recentment mercès a una crònica portuguesa (c. 1440) hem pogut comprovar que en temps medievals els diners es partien per a circular com a malles. La part que ens interessa diu:

«E d'estes dinheiros velhos, quem quiria facer moeda mais pequena, cortava huu dinheiro pella metade com huua tesoura ou o britava com os dentes,

54. Ens referim als documents dels repertoris citats a les notes 42-46.

e aa meitade d'aquell dinheiro chamavom mealha ou pogeja, e compravom com ella huua mealha de mostarda ou d'alfelloa ou de tramoços».⁵⁵

Realment podem potser suposar que en el comtat d'Empúries es partissin els diners per a circular com a malles, malgrat que ara com ara no hi ha pas indicis que en altres indrets de Catalunya es fes semblantment. De tota manera cal tenir present que zones deprimides econòmicament com les terres de Lleida disposaven per a petites transaccions del numerari especial que era la pugesa, amb un valor d'un quart de diner. Pel que fa a la resta de Catalunya hom podia disposar dels òbols, malgrat que hi ha indicis per pensar que el volum d'aquest valor monetari en circulació potser no cobria prou bé les necessitats.

Sigui com sigui el fet és que al comtat d'Empúries els òbols són raríssims i hi ha emissions, com ara la de Ponç Hug IV, per les quals no es coneix aquest valor. Cal pensar, doncs, que si els volums d'encunyació de diners emporitans eren ja molt reduïts els de malles devien ésser-ho molt més. Cal recordar que al comte, devia interessar-li més batre diners que òbols, ja que el cost de fabricació d'un i altre valor és gairebé igual. Hi ha la mateixa feina a fer un diner que una malla i com que el valor d'aquesta darrera és només la meitat pot resultar que el benefici del comte per la seva encunyació sigui nul o que fins hi tot tingui dèficits.

CATALEG

PONÇ I (1040-1078)

1. Òbol AR

- a/ (anepígrag) Bust a dreta. Sota la barba bàcul o bé ornament del vestit que pren aquesta forma.
r/ + IMPVRIAS (A sens trav.). Creu patada. Extrems biperlats.
p: 0,23 Ø: 12,5

Botet 110
Única (IVDJ)

HUG II (1078-1116)

2. Diner

Subtipus A

- a/ +HVGO COMTI Efigie a l'esquerra.
r/ +IMPVIIAS (retró-grada, S tombada) Creu interior amb aspa en el quart espai.
var-1 r/ +IMPVRIAS. Aspa al tercer espai.
p: 0,75; 0,55; 0,51 Ø 17 17; 16,7

Botet 111
Corpus 2B

55. *Crónica de D. Fernando*, capítol LV (c. 1440). Cf. M. GOMES MARQUÉS, *Monedas de D. Fernando*, Lisboa, 1978, p. 252.

Subtipus B

a/ +HVGO COITI	Efigie a l'esquerra.	
r/ +IMPVRIAS (Normal, S tombada)	Creu interior amb aspa en el tercer espai.	Corpus 3A
var-1 a/ +H... O COMITE		Corpus 3B
var-2 a/ +HVGO COIMT	r/ +IMVIVRIS (S al revés, dreta)	Botet 112
var-3 a/ +SVOMIDV...	r/ ...IMIVRIAS (R al revés). Creu interior amb l'aspa en el 4 ^{rt} espai.	Corpus 3D
p: 0,64; 0,54; 0,72; 0,62	Ø: 17; 17,3; 18; 17,1	R-3

3. Òbol

a/ (anepígraf). Efigie a la dreta. Davant tres punts.		
r/ + AS	Creu interior amb aspa al tercer espai.	Corpus 4A
p: 0,25	Ø: 12	Única (MAB)

PONÇ HUG I (1116-1154)

4. Diner

a/ ::OVIL..IOO	Efigie a la dreta.	
r/ +IMIVRIAS (S tombada)	Creu interior. Aspa al primer espai.	Corpus 5A
var-1 / ::...IR..IIO	r/ ...SMV..I Aspa al 4 ^{rt}	Botet 113
var-2 a/ ..DIIIN.N.IIIO	r/ ..I...VRIAS (S al revés). Aspa al 3 ^r)	Corpus 5C
p: 0,65; 0,64; 0,62	Ø 17,8; 16,5; 17,1	R-4

HUG III (1153-1173)

5. Diner

a/ +HVGO COMES (S tombada)	Creu interior amb flor de quatre pètals al 2 ^{on} i 2 ^{er} espai.	
r/ (flor de 4 pètals). IMPVRIARVM (M y P nexades). Mà prenent espasa o punyal.		Botet 114
p: 0,93; 0,70; 0,66; 0,60	Ø: 17; 17,5; 17; 16,5	R-4

6. Òbol

Com l'anterior.		Botet 115
p: 0,3	Ø: 15	R-4

HUG IV (1200-1320)

7. Diner

a/ + VGO : COMES (M i E nexades. S tombada).	Creu interior. Anell pedunculat en el primer espai.	
--	---	--

PONÇ I

1

HUG II

2

3

2 - 1

PONÇ HUG I

4

HUG III

5

6

HUG IV

7

8

PONÇ HUG III

9

HUG V

10

11

PONÇ HUG IV

12

r/ IMPVRIAR	Espasa tallant llegenda a dalt.	Botet 117
p: 0,88	Ø: 17	R-4
8. Òbol
Com l'anterior.		Golobardes (1)
p: —	Ø: 13	Única (PPG)

PONÇ HUG III (1269-1276)

9. Diner
a/ + POC... Creu interior amb un anell al segon quarter i probablement en el quart.		
r/ ...ES EMP... Tipus central no visible, probablement una espasa de la qual sembla apreciar-se'n la punxa.		
p: (0,35)	Ø: 17	Inèdita

La peça és partida per la meitat i només ens ha arribat una de les parts. Tot això origina una incertesa pel que fa al tipus central del revers, però no hi ha cap mena de dubte sobre el fet que la peça és d'Empúries i d'un comte Ponç.

HUG V (1269-1277)

10. Diner
a/ VGO COMES (M i E gòtiques)	Creu de braços desiguals. Els tallen llegenda. Anells als espais.	
r/ +IMPV.RIAR	Espasa tallant llegenda dalt.	Botet-118
p: 0,79	Ø: 16	Única (GNC)
11. Òbol
Com l'anterior.		Botet 119
p: —	Ø: 11	Única (perduda)

PONÇ HUG IV (1277-1313)

12. Diner
a/ :V-GO-PO-CI'	Creu tallant llegenda.	
r/ : COMES-EMPR (S tombada, M i E nexades). Espasa tallant llegenda per dalt.		Corpus 13A
var-1	r/ :COMES-EMPVR (M i E no nexades).	Corpus 13B
var-2 a/ V:-GO-PO-CI'	r/ :COMES-EMPVR (V i R nexades).	Botet 121
var-3	r/ Id. anterior. S. normal.	Botet 120
p: 0,90; 0,75; 0,59; 0,76; 0,60	Ø: 17; 16,5; 17,3; 16; 16	R-3